

Барчій Магдалина. Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки

У статті проаналізовано психолого-педагогічні аспекти про блеми самовиховання. Розкрито психологічні основи професійного самовиховання студентів. Висвітлено етапи, методи та прийоми самовиховання. Підкреслено роль педагогічного керівництва професійним самовихованням студентів у процесі навчання. Обґрунтовано умови ефективної організації процесу самовиховання студентів у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: виховання, самовиховання, сфери самовиховання, я-концепція, методи самовиховання.

Сьогодні неможливо підготувати висококваліфікованих фахівців без уваги до самовиховання як одного з необхідних елементів процесу навчання у вищих навчальних закладах. Враховуючи зростаючу потребу суспільства у високоосвічених і свідомих працівниках, стає соціально важливим вирішення проблеми самоосвіти, самовиховання, формування умінь і навичок самоосвітньої діяльності у студентів вищих навчальних закладів. Тому закономірно вважати, що готовність до самовиховання повинна формуватися уже на етапі здобуття професійної освіти.

Теоретичні і практичні аспекти проблем самовиховання завжди були в центрі наукового пошуку провідних фахівців у галузі педагогіки та психології.

Проблему самовиховання досліджували А. Ключко, А. Кочетов, В. М. Оржеховська, Ю. М. Орлов, Л. І. Рувинський та ін. У їхніх працях розглядаються питання взаємозв'язку виховання і самовиховання дітей, методика організації самовдосконалення і самоосвіти, особливості самоосвіти і

самовиховання школярів на окремих вікових етапах, а також студентів педагогічних закладів впродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Дослідження, спеціально присвячені питанням самовиховання, саморозвитку студентів активізувалися впродовж останнього десятиліття. Ці дослідження збагатили педагогічну теорію знаннями про особливості самовиховання в системі основних чинників становлення особистості майбутнього фахівця, про шляхи організації самовиховання, про окремі його сфери. З'явилися роботи, в яких розкриваються окремі питання самовиховання студентів: керівництво самовихованням студентів (Р.С. Гаріфьянов, С.Б. Кабанова, З.С. Сепчева), самовиховання студентів у зв'язку з підготовкою до професійного становлення (Н.І. Дуніна, Б.П. Зязін, С.Б. Елканов, Л.П. Кутукіна, О.А. Попова), визначення місця самовиховання в системі основних чинників формування особистості фахівця в умовах вузу (В.А. Лозова, Ж.А. Тихончук), психологічні проблеми самовиховання студентів вузу (Н.І. Ісаєва, О.Е. Борденюк, В.Т. Красильников) [1].

Відповідальні завдання, які ставить суспільство перед вищою школою з підготовки висококваліфікованих фахівців, в сучасних умовах можуть успішно вирішуватися за умови активізації роботи студентів над собою. У зв'язку з цим важливо, щоб кожен студент опанував знаннями по самовихованню, засобами і прийомами роботи над собою, свідомо готував себе до майбутньої професійної діяльності.

Професійне самовиховання і саморозвиток – це свідомо діяльність, спрямована на удосконалення своєї особистості у відповідності з вимогами професії до людини. Ця діяльність вимагає активного усвідомлення студентом свого «Я», відносин із навколишнім освітнім середовищем, життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою; управління собою, своєю поведінкою, внутрішнім станом. Для самовиховання характерні планування й організація своєї діяльності, контроль та оцінювання перебігу роботи й результатів, а за необхідності стимулювання або корекція своєї поведінки. Водночас, на думку В. Лозового, само-

виховання є відносно відособленою діяльністю яка є свідомо передбаченою і керованою суб'єктом з метою досягнення результатів, необхідних для забезпечення інших життєвих процесів і діяльностей [2].

Самовиховання є однією з вищих форм саморозвитку людини. Так, А. Кочетов розглядає самовиховання як усвідомлений керований особистістю саморозвиток, у якому відповідно до вимог суспільства, цілями і інтересами самої людини формуються запроектовані нею сили і здібності[3].

Професійне самовиховання передбачає [5]:

- аналіз власної особистості за допомогою самоспостереження, порівняння себе з іншими, ідеалом; самооцінка, виділення своїх якостей, які необхідно розвивати й удосконалювати; визначення того, що необхідно в собі подолати; ухвалення рішення про роботу над собою;
- постановка мети і розробка програми діяльності – визначення того, що, коли і як належить зробити, щоб удосконалювати одні й усувати інші якості, досягати намічених цілей і поставлених перед собою завдань;
- власне діяльність – навчальна, трудова, професійна, пізнавальна, естетична, фізична – з досягнення поставлених завдань, здійснювана за допомогою вольового зусилля над собою;
- саморегуляція цієї діяльності, що передбачає самоконтроль, самоаналіз, самооцінку її перебігу і результатів, а за необхідністю і корегування – уточнення цілей і завдань, пошук оптимальних засобів і способів самозміни.

Можна виділити такі загальні тенденції становлення особистості студента як майбутнього фахівця в умовах його навчання у вищому навчальному закладі:

Соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Упродовж навчання відбуваються суттєві зміни в стру-

ктурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті та структурі його «Я-концепції». На основі усвідомленої професійної моделі формується «Я-ідеальне» майбутнього фахівця. Вдосконалюються, набувають «професійного характеру» психічні процеси і стани, збагачується життєвий і професійний досвід, розвиваються необхідні професійні здібності. Підвищуються почуття обов'язку й відповідальності, самостійність і самоконтроль, чіткіше дає знати про себе індивідуальний стиль і життєва позиція студента. Зростає рівень домагань студента в сфері майбутньої професії, формуються мотиви професійного самоствердження і самореалізації; підвищується роль самоосвіти й самовиховання в професійному становленні.

Показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його «Я», психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій.

Особливості професійного самовиховання як процесу свідомого перетворення себе полягають у тому, що воно найбільш повно спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили і потреби, дає змогу максимально виявляти власні домінуючі задатки, є чинником, який забезпечує ефективність майбутньої самостійної професійної діяльності.

Досвід загального самовдосконалення є необхідною передумовою професійного самовиховання, яке передбачає свідому роботу з розвитку професійно важливих якостей, формування професійних умінь і здібностей.

Професійне самовдосконалення студента передбачає постійне покращення своєї навчальної самостійної роботи, формування готовності до виконання подальших професійних завдань та особистісний розвиток – самовдосконалення якостей своєї особистості, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності. Цілеспрямованість, осмисленість, стійкість професійного самовиховання залежать насамперед від: волеволіт властивостей наявності професійного ідеалу; мотивів ви-

бору студентом професії; морально- психологічного клімату в студентській групі; стилю керівництва й стилю спілкування професорсько - викладацького складу; фактору вільного часу; організації та постійного удосконалення навчальної і самостійної роботи студентів; залучення студентів до різноманітної позааудиторної роботи.

Пізнання природи самовиховання людини можливе за умови з'ясування сутності сфер самовиховання і Я-концепції як психологічної передумови цього явища. Насамперед людина повинна усвідомити мотиви самовиховання, усвідомити себе як суб'єкта власного життя та діяльності. Сучасні дослідження засвідчують, що усвідомлення себе суб'єктом власного життя і виникнення на цій основі мотивації самовдосконалення, самовиправлення, самоконтролю – важлива умова ефективної боротьби з такими явищами як алкоголізм та наркоманія на рівні їх індивідуальної профілактики та корекції.

Самовиховання має охоплювати різні сфери психічного і фізичного розвитку людини. Дійсно, якщо врахувати центральну, інтегровану мету виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості, то зрозуміло, що і самовиховання повинно здійснюватися в усіх складових компонентах такого розвитку.

Найбільш суттєвими сферами самовиховання є такі:

а) інтелектуальна – визначає завдання, які особа ставить перед собою у сфері самоосвіти, інтелектуального саморозвитку, самостійного оволодіння прийомами і процесами мислення (порівняння, узагальнення, доведення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо), мнемічної діяльності (як краще запам'ятовувати інформацію, розвивати пам'ять та ін.), розвитку мовлення (оволодіння ораторським мистецтвом – риторикою), організації уваги та ін. Ця сфера охоплює навчання, самовдосконалення та самопізнання;

б) духовно-культурна – зумовлює прагнення особи до самостійного збагачення досягненнями в різних галузях людської культури, зокрема літературі і мистецтві. Зрозуміло, що ця сфера безпосередньо пов'язана з естетичним розвитком людини, її роботою над собою щодо розвинен-

ня естетичних смаків, умінь і навичок естетичної діяльності;

в) моральна – зумовлює вироблення для себе моральних орієнтирів, морального ідеалу, самопізнання особливостей своєї поведінки у стосунках з людьми, у ставленні до моральних цінностей, до праці, природи, Батьківщини тощо. Порівнюючи себе (реальну) з ідеальною ієрархією моральних цінностей, людина має поставити перед собою завдання, як сходинки на шляху до морального ідеалу. Безумовно, моральна сфера самовиховання передбачає і роботу над розвитком власних вольових рис, щоб людина стала спроможною самостійно доволіно регулювати свою поведінку, не піддаючись егоїстичним, ситуативним підсвідомим бажанням, потягам, які суперечать реалізації зразків моральної поведінки;

г) фізично-валеологічна – охоплює роботу людини в напрямі фізичного самовдосконалення, зміцнення здоров'я, оволодіння спортивною майстерністю, відмови від шкідливих звичок, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. На нашу думку, ця сфера найпридатніша для раннього залучення особистості до самовиховання, оскільки її позитивні результати наочні. Дотримання здорового способу життя повинно стати нормою поведінки кожного, хто прагне стати лідером певного колективу.

Підкреслимо, що всі названі сфери самовиховання взаємопов'язані, в основі кожної з них і всієї діяльності з самовдосконалення є самовиховання волі, яка й забезпечує «перемогу над собою». Особливо виділимо таку інтегровану і важливу для студентської молоді та в подальшому житті фахівця галузь або сферу, як професійне самовиховання.

Для майбутнього спеціаліста, щоб досягти професійної майстерності та соціально значущого успіху, принципово важливим є професійне самовиховання, яке орієнтоване на модельні характеристики фахівця цієї галузі. А вони передбачають риси особистості-професіонала, що стосуються і інтелектуально-освітньої сфери, і духовно-культурної, і морально-вольової, і фізично-валеологічної. Отже, чим повніше майбутній фахівець розкриється в

кожній із вищезазначених сфер самовиховання, тим повнішим буде його професіоналізм [5].

Психологічною основою, на підґрунті якої можлива діяльність із самовиховання, є самосвідомість, тобто свідомість, що всіма своїми атрибутами (питання, пізнання, переживання, ставлення) спрямована на самого себе. Інакше цю особливість особистості називають «Я-концепцією», вона й утворює ядро людської особистості. Це відносно стійка, більшою або меншою мірою усвідомлена система уявлень людини про саму себе, яка сприймається як неповторна. На основі Я-концепції людина будує свою взаємодію з іншими і проявляє ставлення до себе. Я-концепція – цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей, образ, тобто суб'єктивна картина власного Я, що виступає як установка стосовно самого себе. Я-концепція містить такі основні компоненти: когнітивний – уявлення про свої здібності, свої розумові, психічні властивості, зовнішність, соціальну значущість тощо; емоційний – самоповага, самозневаження, самолюбство тощо; оцінно - вольовий – намагання завоювати повагу, підвищити самооцінку, стати кращим.

Отже, необхідною умовою виникнення «Я-концепції» є самопізнання людини, тобто вивчення особистістю власних психічних і фізичних особливостей. Самопізнання здійснюється різними шляхами, серед яких основними є аналіз своєї діяльності, поведінки (опосередковане самопізнання) та самоспостереження (безпосереднє самопізнання).

Самопізнання дає можливість людині виробити певне ставлення до своїх позитивних рис (переваг) та недоліків, тобто формувати самооцінку, яка є важливим регулятором поведінки. Від самооцінки залежать стосунки людини, критичність і самокритичність, вимогливість до себе, ставлення до своїх успіхів та невдач.

В процесі професійного самопізнання, студент виявляє свої здібності та можливості в обраному напрямку, розкриває свій рівень професійного розвитку. Ми погоджуємося з думкою І. Мельничук, що процес професійного самопізнання повинен здійснюватися в декількох напрям-

ках:

- самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків, за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність; самопізнання рівня компетентності, і особистих якостей, яке здійснюється шляхом самостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності;
- критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності;
- самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, та яка забезпечує критичне ставлення майбутнього фахівця до своїх досягнень і недоліків.

Таким чином, сформованість об'єктивно-критичної Я-концепції, залучення до самопізнання, вироблення адекватної самооцінки (а все це можна назвати активним функціонуванням самосвідомості) є необхідною психологічною основою самовиховання.

У цілеспрямованій діяльності самовиховання виділити такі взаємопов'язані процеси:

а) самопізнання, яке вміщує самостереження, самоаналіз і порівняння себе з іншими, сприймання критики ззовні, вироблення самокритичного ставлення до себе, систематичне підбиття підсумків самовивчення, їх оцінювання й узагальнення. На цій основі виробляється ідеал і конкретні цілі самовиховання, вмотивовується необхідність його;

б) програмування діяльності самовиховання, коли усвідомлюються і формуються конкретні дії щодо досягнення цілей самовдосконалення;

в) самоутримання від негативних дій, вчинків, думок, психічних станів за допомогою різних прийомів впливу на себе;

г) самопримушування до здійснення позитивних дій та вчинків.

У діяльності самовиховання людина використовує вже відомі нам методи виховання, але спрямовані на саму себе:

- методи формування і корекції свідомості (самопереко-

нання, самоорієнтацію, самонавіювання);

- методи формування і корекції досвіду поведінки (вправи, самопривчання);
- методи додаткової мотивації стимулювання поведінки (самовключення у змагання, самокритика, самозаохочення і самопокарання);
- методи самовивчення результатів виховання (самоспостереження, аналіз результатів своєї діяльності, узагальнення характеристик на себе від різних осіб, відверте самоанкетування тощо).

Серед конкретних прийомів самовиховання, за допомогою яких реалізуються зазначені методи, виділяють:

- самонавіювання, яке здійснюється у формі зовнішнього або внутрішнього мовлення;
- самонаказ, коли людина звертається до себе у формі категоричного наказу про певну дію;
- самосхвалення, яке виражається у звертанні до себе. Цей прийом особливо важливий, коли треба підтримати віру у свої сили. Ефективність самосхвалення підсилюється, коли у схвальних формулах згадуються інші люди з категорії референтних для даного індивіда;
- самоосуд, який використовується для внутрішнього гальмування негативних вчинків, дій і, навіть, думок;
- самоперевірка, коли людина створює для себе ситуації, в яких може перевірити свою волю, стриманість, сміливість та інші риси. Елементарною і досить поширеною формою самоперевірки є, наприклад, зіставлення результатів своєї діяльності з еталонними зразками;
- самозвіт, тобто результати роботи над собою за певний період оцінюються і аналізуються причини (зовнішні і, особливо, внутрішні). На основі самозвітів корегуються програми самовиховання, визначаються цілі та дії.

Існує багато й інших прийомів самовиховання та впливів на себе. Насамперед потрібно назвати такі: самостримування, самопідбадьорення, самозаохочення, самопокарання, тощо[4].

Отже, професійне самовиховання – це систематична і

свідома діяльність студентів, спрямована на набуття бажаних якостей і позитивних рис, сили волі і характеру, усунення негативних (шкідливих) звичок. Способом професійного самовиховання є управління своїми відчуттями, думками, поведінкою, а результатом є самовдосконалення. Потреба в такій роботі виникає в навчально-професійній діяльності, коли досягнуто певний рівень самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу і самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей поставленій перед собою меті й досягненню бажаного результату.

Ефективність професійного самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом. Педагогічне керівництво професійним самовихованням студентів – оптимальна організація їхньої життєдіяльності, акцентування їхньої уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогодення та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу.

Успішне вирішення проблеми професійного самовиховання студентів в освітньому процесі вузу можливо, якщо:

- діяльність викладачів вузу спрямована на виховання потреби в професійному самовихованні;
- питання професійної діяльності розглядається як джерело розвитку самого студента, придбання ним особистої культури;
- створюються сприятливі умови для розвитку професійної культури, які передбачають наявність у студентів знань про специфіку, особливості, значення професії, стимулюючих до самопізнання, самовиховання; про методи самовиховання, які сприяють здійсненню особистих планів саморозвитку; про оцінку результатів самовиховання, що стимулює розвиток професійної самосвідомості;
- здійснюється взаємозв'язок професійного самовиховання з розвитком особистої професійної культури майбу-

тніх спеціалістів;

- діяльність по самовихованню усвідомлюється і реалізується студентом як важлива умова його професійного розвитку.

Найважливіші внутрішні передумови, що визначають ефективність самовиховання студента:

- переконання, самосвідомість та самокритичність;
- потреби та мотиви, життєві настанови;
- самоповага і мужність;
- навички й уміння самоконтролю та вольового саморегулювання;
- знання теоретичних основ самовиховання та володіння методикою самовдосконалення;
- свідома настанова на різнобічне самовиховання;
- психологічна готовність до активної, цілеспрямованої і систематичної роботи над собою.

Здійснення професійного самовиховання студентів можливе лише на основі демократизації та гуманізації педагогічних стосунків, співпраці педагога і студентів. Доведено, що найбільший стимулюючий вплив здійснюють ті педагоги, які самі активно займаються самовихованням.

Список джерел:

1. Волкова Н. В. Педагогіка. Навч. Посіб. / Н. В. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 243с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К.: Знання 2005. – 386с.
3. Синельников В. М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості. / В. М. Синельников / Педагогіка і психологія. – 2005. – №3 – 34–41с.
4. Степанов О. М. Педагогічна психологія. / О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2011. – 198с.
5. Супрун М. О. Самовиховання особистості майбутнього фахівця в галузі державного управління (теоретико-практичний аспект) / МО Супрун // Державне управління: теорія і практика №1, 2014.- С.114-124.

@ Барчій Магдалина. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.